

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Факультет економічних наук

Кафедра економічної теорії

**Кваліфікаційна робота бакалавра на тему:
«Циклічність розвитку ринкової економіки»**

Виконав:

студент 4 курсу за

спеціальністю «Економіка»

Панюшкін Арсеній Євгенович

Науковий керівник:

Сапачук Ю.М.

кандидат економічних наук,

доцент.

Київ – 2026

ПЛАН БАКАЛАВРСЬКОЇ РОБОТИ

ЗМІСТ	2
ВСТУП	3
1. РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЦИКЛІЧНОСТІ РОЗВИТКУ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ	
1.1. Сутність та економічна природа циклічності ринкової економіки	6
1.2. Основні теорії економічних циклів та підходи до їх пояснення	9
1.3. Види економічних циклів та фактори їх формування	13
Висновки до розділу 1	16
2. РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СУЧАСНОЇ ЦИКЛІЧНОСТІ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ	
2.1. Особливості циклічного розвитку світової економіки у XX та XXI столітті	18
2.2. Вплив глобальних криз на функціонування ринкової економіки	23
Висновки до розділу 2	29
3. РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ НЕГАТИВНИХ НАСЛІДКІВ ЕКОНОМІЧНИХ ЦИКЛІВ	
3.1. Антициклічна політика держави на сучасному етапі	32
3.2. Ефективний досвід подолання економічних криз в розвинутих економіках	37
3.3. Перспективи забезпечення економічної стабільності та аналіз циклічних процесів в економіці України	42
Висновки до розділу 3	48
ВИСНОВКИ	50
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	54

ВСТУП

У процесі свого розвитку ринкова економіка характеризується нерівномірністю своєї економічної динаміки, періодичними підйомами та спадами виробництва, змінами ділової та інвестиційної активності, рівня зайнятості та інфляції. Саме тому циклічність є однією з фундаментальних закономірностей функціонування самої ринкової системи. Економічні цикли супроводжують розвиток світового господарства протягом усієї історії становлення капіталістичної економіки та суттєво впливають на діяльність держав, підприємств і домогосподарств.

Актуальність проблема циклічності розвитку ринкової економіки набула у XXI столітті в умовах глобалізації, фінансової нестабільності, цифровізації економіки, пандемії COVID-19, енергетичних криз та геополітичних конфліктів. Світова фінансова криза 2008 року, пандемічна криза 2020 року, інфляційні процеси 2021-2023 років та сучасні виклики, пов'язані з військовими конфліктами і трансформацією міжнародних ринків, всі ці події продемонстрували вразливість ринкової економіки до циклічних коливань.

Для України дослідження циклічності економічного розвитку є особливо важливим, оскільки національна економіка за останні десятиліття неодноразово зазнавала впливу фінансових, структурних та політичних криз. Економічні спади супроводжувалися скороченням виробництва, девальвацією національної валюти, зростом інфляції, безробіття та зниженням рівня життя населення. У сучасних умовах війни та необхідності післявоєнного відновлення проблема забезпечення економічної стабільності та мінімізації негативних наслідків циклічних коливань набуває великого значення.

Теоретичні аспекти економічної циклічності досліджувалися у працях багатьох вітчизняних та зарубіжних учених. Значний внесок у розвиток теорії економічних циклів зробили К. Маркс, Й. Шумпетер, Дж. М. Кейнс, М. Фрідман, М. Туган-Барановський, М. Кондратьєв, Ф. Гаєк, Х. Мінські, М. Роттбард, В. Базилевич, В. Геєць, Ю. Бажал та інші науковці. Вони досліджували природу

криз, причини циклічних коливань, вплив інвестицій, інновацій, кредитної системи та державного регулювання на економічний розвиток. Водночас сучасні глобальні трансформації економіки, цифровізація, розвиток штучного інтелекту та посилення взаємозалежності національних економік формують нові виклики для теорії та практики дослідження економічних циклів.

Актуальність теми обумовлюється в необхідності глибокого дослідження причин, особливостей та наслідків циклічності розвитку ринкової економіки, а також пошуку ефективних механізмів державного регулювання та стабілізації економічних процесів.

Об'єктом дослідження є соціально-економічні відносини, що виникають у процесі циклічного розвитку ринкової економіки та проявляються у зміні економічної активності, виробництва, інвестицій, зайнятості, фінансової стабільності й ролі державного регулювання.

Предметом дослідження є теоретичні засади причини, механізми формування, види та наслідки економічних циклів, а також наукові підходи до обґрунтування антициклічної політики держави в умовах сучасної ринкової економіки.

Завданнями дослідження є:

- розкриття сутності та економічної природи циклічності ринкової економіки,
- аналіз основної теорії економічних циклів та підходи до їх пояснення,
- визначення основних видів економічних циклів і факторів їх формування,
- дослідження особливостей циклічного розвитку світової економіки у XX та XXI столітті,
- аналіз впливу глобальних криз на функціонування ринкової економіки,
- характеристика сучасних інструментів антициклічної політики держави,
- узагальнення ефективного досвіду подолання економічних криз у розвинутих економіках
- визначення перспективи забезпечення економічної стабільності та особливості циклічних процесів в економіці України.

Інформаційну базу дослідження становлять наукові праці вчених, статистичні матеріали Світового банку, Міжнародного валютного фонду, Організації економічного співробітництва та розвитку, Державної служби статистики України, Національного банку України, а також законодавчі та нормативно-правові акти.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у комплексному аналізі дослідження сучасних особливостей циклічності розвитку ринкової економіки в умовах глобальних економічних трансформацій, а також у визначенні ключових факторів впливу кризових процесів на економіку України.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості використання висновків та рекомендацій роботи для вдосконалення державної економічної політики, розробки антикризових заходів, прогнозування економічних коливань та забезпечення стабільності, які в подальшому впливатимуть на траєкторію економічного розвитку України.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЦИКЛІЧНОСТІ РОЗВИТКУ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

1.1 Сутність та економічна природа циклічності ринкової економіки

Розвиток ринкової економіки можна охарактеризувати нерівномірністю економічних процесів, періодичними змінами рівня виробництва, зайнятості, інвестиційної активності, цін та інших макроекономічних показників. Однією з фундаментальних закономірностей функціонування ринкової системи є циклічність економічного розвитку, яка проявляється у чергуванні періодів економічного піднесення та спаду. Циклічність є об'єктивною формою розвитку ринкової економіки та відображає внутрішні суперечності економічної системи.

Економічний цикл - це періодичні коливання рівня економічної активності, які включають у себе зміну фаз піднесення, кризи, депресії та поживавлення. У сучасній економічній літературі економічний цикл характеризують як повторювані коливання ділової активності, які мають супроводжуватись змінами обсягів в таких сферах, як виробництво, інвестиції, зайнятість та доходи населення.

Американські економісти Кемпбелл Макконнелл та Стенлі Брю визначають економічний цикл як «періодичні коливання рівня ділової активності, представлені змінами реального ВВП, доходів і зайнятості» [1, с. 489]. Подібного підходу дотримувався і Джон Мейнард Кейнс, який пов'язував циклічність економіки насамперед зі змінами інвестиційної активності та сукупного попиту [2].

Український економіст Михайло Туган-Барановський, зробивши важливий внесок у розвиток теорії циклічності, у праці «Промислові кризи в сучасній Англії», доводив, що економічні кризи є невід'ємною складовою розвитку капіталістичної економіки, а їх основною причиною виступає

диспропорційність між галузями виробництва та коливання інвестиційної активності [3].

Циклічність ринкової економіки має сутність у хвилеподібному характері економічного розвитку. Це означає, що економічне зростання не відбувається нерівномірно, а періодично супроводжується різноманітними кризами, спадами та послідовним відновленням економічної активності. Причинами такої циклічності можуть бути як внутрішні, так і зовнішні фактори функціонування ринкової системи. До внутрішніх факторів можна віднести: коливання інвестиційної активності, зміни сукупного попиту та пропозиції, нестабільність кредитно-грошової системи, оновлення основного капіталу, інноваційні процеси та зміни прибутковості виробництва. Серед же зовнішніх факторів можна виділити: політичні кризи, війни та геополітичні конфлікти, пандемії, технологічні революції, глобальні фінансові потрясіння та природні катастрофи.

Циклічність ринкової економіки і механізм ринкового саморегулювання є пов'язаними між собою, оскільки в умовах ринку суб'єкти господарювання часто порушують рівновагу між сукупним попитом і сукупною пропозицією, адже вони можуть самостійно приймати рішення щодо виробництва, інвестування та споживання. У результаті цих рішень виникають економічні дисбаланси, які поступово накопичуються та переходять у фазу економічної кризи.

Класична структура економічного циклу включає в себе чотири основних фази: Перша - це період піднесення, коли можна спостерігати активний економічний ріст за рахунок збільшення виробництва, інвестицій, зайнятості та доходів населення. Друга фаза - це період різкого погіршення економічної ситуації, скорочення виробництва, зростання безробіття та фінансової нестабільності. Третя фаза - це період тривалого економічного застою та низької ділової активності. А четверта ж фаза - це пожвавлення, коли спостерігається поступове відновлення виробництва, інвестицій та економічної активності.

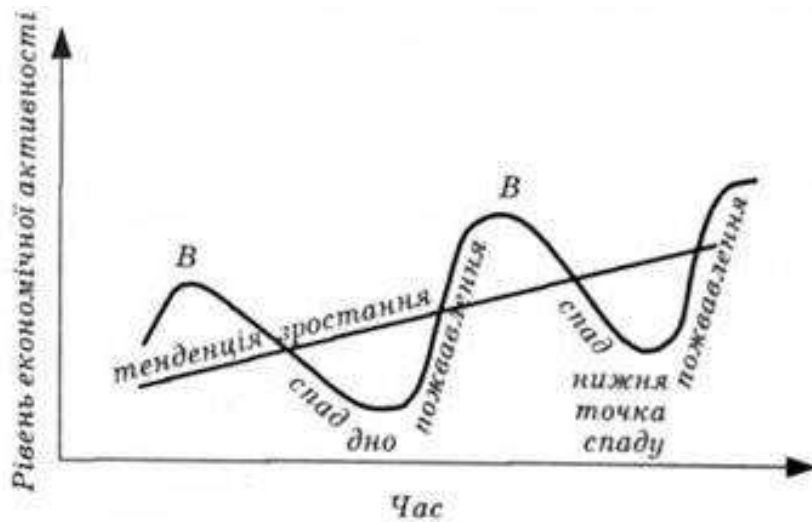

Рис 1.1: «Економічний цикл.»

Графічно циклічний розвиток економіки можна подати як хвилеподібний рух економічної системи навколо довгострокового тренду економічного зростання.

Сучасну ринкову економіку можна характеризувати ускладненням природи економічних циклів. Такі явища як глобалізація світового господарства, інтеграція фінансових ринків, цифровізація економіки та розвиток інформаційних технологій прискорюють поширення кризових явищ та взаємозалежність національних економік між країнами. Прикладом такої ситуації може бути світова криза 2008 року, яка швидко трансформувалась з регіональної іпотечної кризи в США у глобальну економічну рецесію, що в подальшому вплинуло на більшість країн світу.

Крім того, є багато факторів, які впливають значною мірою на сучасні економічні цикли і роблять її залежною від них, такі як монетарна політика центральних банків, рівень державного регулювання та глобальних фінансових потоків. За даними Міжнародного валютного фонду (IMF) саме період фінансової нестабільності та високої інфляції призводить до циклічного коливання у світовій економіці. [4]

Вплив технологічних інновацій є однією з особливостей сучасної циклічності. Йозеф Шумпетер назвав процес економічного розвитку, коли нові технології та інновації замінюють застарілі виробничі системи та формують нові економічні цикли, “творчим руйнуванням”. У сучасних же умовах на структуру

світового господарства та характер економічних коливань вже впливає швидкий розвиток цифрової економіки, штучного інтелекту та автоматизації виробництва.

Отже, циклічність є невід'ємною характеристикою ринкової економіки, яка відображає закономірності її розвитку та функціонування. Економічні цикли формуються під впливом внутрішніх та зовнішніх факторів та проявляють себе через періодичні зміни економічної активності. Дослідження сутності та економічної природи циклічності дозволяє зрозуміти механізми функціонування ринкової економіки глибше та створити інструменти державного регулювання економічних процесів більш ефективними.

1.2 Основні теорії економічних циклів та підходи до їх пояснення

В економічній науці дослідження економічних циклів займає не останнє місце, оскільки циклічність є базовою характеристикою розвитку ринкової економіки. За свою історію розвитку ринкової економіки було сформовано велику кількість теорій, які по-різному пояснюють причини виникнення економічних криз, коливань ділової активності та періодичність економічного розвитку.

Першими, хто сформулював наукові підходи, пояснюючи економічні цикли, були представники класичної школи. Зокрема, Адам Сміт та Давід Рікардо, які вважали що ринкова економіка здатна до саморегулювання, а всі економічні кризи мають тимчасовий характер. Класики виходили з того, що ринок автоматично здобуватиме рівновагу між попитом та пропозицією за допомогою механізмів цін та конкуренції [6].

Значний внесок у дослідження циклічності зробив Карл Маркс, який пов'язував економічні кризи із внутрішніми суперечностями капіталістичної системи. На його думку, головною причиною циклічності є конфлікт між суспільним характером виробництва та приватною формою привласнення результатів праці. Маркс вважав, що капіталістичні прагнення до максимізації

виробництва призведе до перевиробництва товарів, що призведе до економічної кризи [7].

Також важливе місце в вивченні економічних циклів посідає кейнсіанська теорія. У своїй праці «Загальна теорія зайнятості, процента і грошей» Джон Мейнард Кейнс доводив, що ринкова економіка не завжди може автоматично забезпечити повну зайнятість і макроекономічну рівновагу[2]. Основною причиною криз він вважав саме замалий сукупний попит. Кейнс вважав що активне державне втручання в економіку шляхом монетарної та фіскальної політики є необхідністю. Тому, саме кейнсіанський підхід після Великої депресії 1929-1933 років став основою антикризового державного регулювання у більшості розвинених країн.

Подальший розвиток теорії циклічності відбувся вже у межах монетаристської школи. Мілтон Фрідман, як представник монетаризму, вважав головною причиною економічних коливань зміни грошової маси в економіці [8]. На думку монетаристів, призводять до економічних криз саме нестабільна політика центральних банків, надмірне розширення або скорочення кредитування та помилки у грошово-кредитній політиці. Мілтон Фрідман також стверджував, що ринок є більш стабільним механізмом аніж держава, тому надмірне втручання лише посилює економічні коливання. Монетаристська теорія мала значний вплив на економічну політику США та країн Західної Європи у другій половині XX століття.

Важливий внесок у розвиток теорії економічних циклів зробив Йозеф Шумпетер. Він пояснював циклічність економічного розвитку впливом інновацій та технологічних змін. У своїй праці “Теорія економічного розвитку”, Шумпетер доводив, що основою для економічних циклів є саме інноваційна діяльність підприємців, і саме це й спричиняє структурні зміни в економіці. Шумпетер розглядав економічний розвиток як процес “творчого руйнування”, під час якого нові технології, продукти та методи виробництва замінюють застарілі форми господарювання. І що саме інновації формують хвилеподібний

характер економічного розвитку та створюють нові цикли економічного зростання.

Особливе значення у дослідженні циклічності має теорія довгих хвиль Миколи Кондратьєва. Під час свого дослідження статистичних даних розвитку економік провідних країн світу, він помітив існування довгострокових економічних циклів тривалістю приблизно 40-60 років [10]. Науковець встановив, що економічний розвиток характеризується чергуванням тривалих фаз піднесення та спаду, під час якого, піднесення супроводжуються активним впровадженням нових технологій, зростанням інвестицій та розвитком промисловості, тоді як фазам спаду притаманні економічні кризи, структурні дисбаланси та зниження виробництва.

Сучасна же економічна наука виділяє неокласичні та реальні теорії економічних циклів. Представники теорії ділових циклів вважають, що зміна продуктивності праці, технологічні шоки та зміни у виробничих можливостях економіки є причинами економічних коливань. Сучасні дослідження економічної циклічності беруть також до уваги вплив глобалізації, фінансових ринків, міжнародної торгівлі та цифровізації економіки. Формування нових умов функціонування ринкової системи, що впливають на характер економічних циклів, забезпечуються за рахунок світових тенденцій, таких як поширення цифрових технологій, розвиток штучного інтелекту та автоматизації виробництва.

Сучасні економічні цикли мають складний багатофакторний характер, і це підтверджують наступні прецеденти: світова фінансова криза 2008 року, пандемія COVID-19 та енергетичні кризи XXI століття. Причини криз не можна більше пояснити як лише коливання попиту або грошової маси. Наразі, значну роль відіграють фактори глобального фінансового ринку, боргові проблеми, геополітичні конфлікти та технологічні зміни.

Таким чином, можна зробити висновок, що у процесі розвитку економічної науки було сформовано різноманітні теорії економічних циклів, кожна з яких пояснює окремі аспекти циклічності ринкової економіки. Сучасний же підхід до

дослідження економічних циклів ґрунтується на комплексному аналізі внутрішніх та зовнішніх факторів економічного розвитку, і саме це дозволяє глибше зрозуміти природу економічних криз та механізми стабілізації економіки.

Таблиця 1.1: «Основні теорії економічних циклів»

Теорія / підхід	Представники	Ключове пояснення циклічності
Класична школа	А. Сміт, Д. Рікардо	Ринок здатний до саморегулювання, а кризи розглядаються як тимчасові відхилення від рівноваги.
Марксистська теорія	К. Маркс	Кризи виникають через внутрішні суперечності капіталізму, перевиробництво та конфлікт між виробництвом і платоспроможним попитом.
Кейнсіанська теорія	Дж. М. Кейнс	Основною причиною спадів є недостатній сукупний попит, нестабільність інвестицій та песимістичні очікування бізнесу.
Монетаристська теорія	М. Фрідман	Циклічні коливання пов'язані з нестабільністю грошової маси та помилками монетарної політики.
Інноваційна теорія	Й. Шумпетер	Економічні цикли формуються під впливом інновацій, технологічних змін і процесу «творчого руйнування».
Теорія довгих хвиль	М. Кондратьєв	Довгострокові цикли тривалістю 40-60 років пов'язані з технологічними

		та структурними змінами в економіці.
Теорія реальних ділових циклів	Дж. Лонг, Ч. Плоссер	Коливання пояснюються реальними шоками: змінами продуктивності, технологій і виробничих можливостей.
Теорія фінансової нестабільності	Г. Мінскі	Кризи виникають через накопичення боргів, фінансову спекуляцію та перехід до ризикових моделей фінансування.

Джерело: [5; 6; 7; 8; 9; 10; 11; 15].

1.3 Види економічних циклів та фактори їх формування

Економічна циклічність може проявлятися в багатьох різних формах та у різних масштабах залежно від тривалості коливань, причин їх виникнення та характер впливу на економіку. Під час розвитку економічної науки сформувалась класифікація економічних циклів і наразі це дозволяє детальніше зрозуміти природу циклічних процесів та механізм їх формування.

Як було зазначено, однією з основних ознак класифікації економічних циклів є їх тривалість. Їх поділяють на короткострокові, середньострокові та довгострокові цикли. Короткострокові, або цикли Кітчина, тривають приблизно 2-4 роки та пов'язані переважно зі змінами товарних запасів, коливаннями попиту та особливостями функціонування кредитно-грошової системи [12]. Зазвичай, такі цикли виникають у результаті затримок між виробництвом товарів та змінами ринкового попиту. Те, що підприємства не завжди можуть оперативно реагувати на зміну економічної ситуації, призводить до накопичення або дефіциту запасів. Середньострокові цикли, або цикли Жугляра, мають тривалість приблизно 7-11 років. Вони пов'язані з оновленням основного капіталу, змінами

в інвестиційній активності та кредитуванням економіки [13]. Саме такі цикли (середньострокові) найбільш часто асоціюються з класичними економічними кризами, яким притаманно спад виробництва, банкрутствами підприємств, зростанням безробіття та фінансово нестабільністю. Довгострокові цикли, або цикли Кондратьєва, тривалість яких становить близько 40-60 років [10], формуються під впливом більш масштабних факторів, ніж попередні, а саме: масштабні технологічні зміни, структурні перебудови економіки та появи нових технологічних укладів. Довгі хвилі Кондратьєва пов'язують із промисловими революціями, розвитком транспортної інфраструктури, енергетичними змінами та цифровізацією економіки.

Наразі, сучасні дослідники виділяють “фінансові цикли”, які характеризуються коливаннями на фінансових ринках, змінами вартості активів, кредитною експансією та борговими кризами. Особливо актуальними “фінансові цикли” стали в умовах глобалізації світової економіки та розвитку міжнародних фінансових ринків. Прикладом фінансового циклу є світова фінансова криза 2008 року, яка виникла внаслідок надмірного кредитування, спекулятивного зростання ринку нерухомості та високого рівня фінансових ризиків. Ця криза показала високий рівень взаємозалежності між національними економіками та те, наскільки може бути швидким поширенням фінансових потрясінь у глобальному масштабі.

Окрім класифікації економічних циклів за тривалістю, їх також можна поділити за характером причин їх виявлення. Відповідно існують виробничі цикли пов'язані зі змінами обсягів виробництва, попиту на товари та перезавантаженням виробничих потужностей. Інвестиційні цикли виникають через нерівномірність капіталовкладень та оновлення основного капіталу. Інноваційні цикли формуються внаслідок появи нових технологій та змін технологічних укладів. Саме технологічні інновації, на думку Йозефа Шумпетера, є одними із головних джерел економічного розвитку та циклічних коливань [9]. Структурні цикли виникають внаслідок змін у самій структурі економіки, зокрема це можна було спостерігати в процесі переходу від

індустріальної до цифрової економіки, розвитку автоматизації та у зміні структури зайнятості населення. Політичні цикли формуються відштовхуючись від процесів державної економічної політики, виборчих процесів, змін податкового законодавства та бюджетної політики.

Формування ж економічних циклів відбувається під впливом як внутрішніх так і зовнішніх факторів. До основних внутрішніх факторів належать: зміни інвестиційної активності, коливання сукупного попиту, кредитна експансія, рівень споживання населення, інфляційні процеси, зміни прибутковості бізнесу.

Одним із ключових факторів циклічності є інвестиційна активність. Зростання інвестицій стимулює виробництво, створення нових робочих місць та економічне зростання, тоді як її скорочення призводить до економічного спаду та зниження ділової активності.

Невід'ємною частиною у формуванні економічних циклів є банківська та кредитна система. Надмірне кредитування сприяє зростанню споживання та інвестицій, однак одночасно збільшує ризики фінансових криз. В той же час в періоди економічної нестабільності банки скорочують кредитування, що посилює економічний спад.

До зовнішніх факторів циклічності належать: глобальні фінансові кризи, війни та геополітичні конфлікти, пандемії, зміни світових цін на енергоносії, міжнародна торгівля та технологічні революції.

У сучасних умовах значний вплив на економічні цикли має глобалізація світової економіки. Високий рівень інтеграції фінансових ринків і міжнародної торгівлі призводить до швидкого поширення кризових явищ між країнами. Прикладом зовнішнього шоку, який спричинив глобальну економічну кризу, є пандемія COVID-19. Під час кризи була обмежена економічна діяльність, були порушені логістичні ланцюги та відбулось скорочення міжнародної торгівлі, які призвели до падіння світового ВВП і значних втрат для бізнесу.

Наразі основними факторами, які впливають на сучасні економічні цикли, є розвиток цифрової економіки та технологічних інновацій. Такі тенденції, як

штучний інтелект, автоматизація виробництва, цифрові платформи та розвиток інформаційних технологій мають великий вплив на ринки праці, структуру виробництва та на міжнародну конкуренцію.

Отже, економічні цикли мають різноманітні форми та причини виникнення, оскільки формуються вони під впливом комплексу економічних, фінансових, політичних, технологічних та соціальних факторів. Закономірність розвитку ринкової економіки та визначити ефективні механізми державного регулювання економічних процесів можна тільки за рахунок дослідження видів економічних циклів та факторів їх формування.

Висновок до Розділу 1

В першому розділі було розглянуто основні теоретичні аспекти циклічності розвитку ринкової економіки. Було встановлено, що циклічність є закономірністю функціонування ринкової системи, тому що економічний розвиток відбувається нерівномірно і супроводжується періодичними змінами в областях ділової активності, обсягів виробництва, рівня зайнятості, інвестицій, споживання та цін. Економічний цикл має хвилеподібний характер розвитку економіки і проявляється у послідовній зміні фаз піднесення та криз.

Причини циклічності мають комплексний характер, оскільки є багато як внутрішніх особливостей ринкової економіки, таких як коливання інвестиційної активності, сукупний попит, кредитування, прибутковість виробництва та оновлення основного капіталу, так і зовнішніми факторами: війнами, пандеміями, політичними кризами, технологічними змінами та глобальними фінансовими шоками. За рахунок цього можна стверджувати, що економічні цикли не можна пояснити лише одним конкретним фактором, а тільки їх комплексною сукупністю, адже формуються вони під впливом взаємодії виробничих, фінансових, інституційних і технологічних процесів.

Були проаналізовані основні теоретичні підходи до пояснення економічних циклів. Представники класичної школи розглядали ринок як

систему, яка може сама себе врегулювати. Марксистський підхід пояснював кризи, як внутрішні суперечності капіталізму та основною проблемою вважав перевиробництво. Кейнсіанська теорія пов'язувала циклічні спади з недостатнім рівнем сукупного попиту та вважала за необхідність державне втручання в економічні процеси. Монетаризм акцентував увагу на ролі грошової маси та помилках монетарної проблеми. Теорія Йозефа Шупетера підкреслювала значення інновацій і “творчого руйнування”. Концепція довгих хвиль Миколи Кондратьєва пояснювала довгострокову економічну динаміку наявністю технологічних та структурних змін. Теорія реальних ділових циклів, асоціювала економічні коливання з технологічними шоками та змінами продуктивності.

Визначено, що економічні цикли відрізняються за тривалістю цикла, причинами виникнення та характером впливу на економіку. Короткострокові цикли Кітчана пов'язані з змінами товарних запасів, середньострокові цикли Жугляра, з інвестиційною активністю та змінами в основному капіталі, а довгострокові хвилі Кондратьєва з масштабними зрушеннями в технологічному секторі та структурній перебудові економіки. У сучасній же економіці особлива увага приділяється фінансовим, інноваційним, структурним та політичним циклам.

Циклічність розвитку ринкової економіки є багатofакторним та складним явищем, яке в собі охоплює виробничі, фінансові, інвестиційні, технологічні та соціально-економічні сфери. Аналіз теорії показує, що економічні цикли не можуть бути випадковим відхиленням від рівноваги, а скоріше є закономірною формою розвитку ринкової системи. Розуміння сутності, причин і видів економічних циклів є необхідною базою для подальшого аналізу вже сучасної циклічності світової економіки та розробки ефективної антициклічної політики.

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СУЧАСНОЇ ЦИКЛІЧНОСТІ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

2.1. Особливості циклічного розвитку світової економіки у XX та XXI столітті

Протягом XX та XXI століття циклічний розвиток світової економіки мав складний та неоднорідний характер. Якщо в XIX столітті економічні цикли переважно пояснювалися притаманним тим часам проблемами, такими, як промислові кризи, перевиробництво, коливання інвестицій, то у XX столітті на перший план поступово вийшли фінансові, монетарні, інституційні, технологічні та глобалізаційні чинники. Світова економіка стала більш глобалізованою і взаємопов'язаною між країнами, а тому й кризи почали швидше поширюватись між країнами через міжнародну торгівлю, фінансові ринки, рух капіталу, валютні курси та глобальні виробничі ланцюги [16; 17].

У XX столітті циклічність світової економіки найбільш виразно проявилися через Велику депресію 1929-1933 років, післявоєнне економічне зростання, нафтові шоки та стагфляцією 1970-х років, боргові кризи країн, що розвиваються, а також фінансові потрясіння кінця XX століття. Велика депресія встала стовпом серед всіх криз ринкової економіки, оскільки поєднувала в собі падіння виробництва, масове безробіття, банківські банкрутства, дефляційні процеси та різке скорочення міжнародної торгівлі. Її наслідком стало переосмислення ролі держави в економіці та посилення інтересу до саме кейнсіанського підходу, який демонстрував необхідність активної фіскальної політики, державного стимулювання сукупного попиту та регулювання фінансової системи [13].

Після Другої світової війни розвинені економіки увійшли в період зростання який часто називають післявоєнною “золотою добою” капіталізму. Цю епоху можна охарактеризувати високими темпами індустріального розвитку, розширенням міжнародної торгівлі, формуванням системи соціальної держави, зростанням продуктивності праці та відносно стабільною макроекономічною

динамікою. І вже в цей період важливу роль в регулюванні мала держава, був контроль за фінансовим сектором, активна бюджетна політика та інституційні обмеження, які були запроваджені після криз першої половини ХХ століття [16; 17].

У 1970-х роках світова економіка зіткнулась вже з новим типом циклічної нестабільності, а саме стагфляцією, в якій поєднувався економічний застій, зростання безробіття та висока інфляція. Нафтові шоки, посилення витрат на виробництво, структурні зміни у промисловості та криза кейнсіанської моделі регулювання змусили до переходу до нових підходів в економічній політиці. Саме в цей період посилювався вплив монетаризму, лібералізації фінансових ринків, дерегуляції та політики стримування інфляції через контроль грошової маси та відсоткових ставок [17; 20].

Істотність сучасних економічних циклів відрізняється від класичних циклів попередніх періодів. Якщо класичні цикли переважно мали виробничо-промислову природу і проявлялись через послідовну зміну фаз піднесення, кризи, депресії та поживлення, то сучасні цикли дедалі частіше мають фінансово-глобальний технологічний і більш стислий характер. Їх тривалість скорочується через швидкість руху капіталу, глобальну інтеграцію фінансових ринків, цифровізацію, миттєве поширення інформації та активне втручання держав і центральних банків, унаслідок чого, класична чотирифазна модель циклу часто трансформується у більш спрощену двофазну логіку, де є фаза розширення, що супроводжується кредитною експансією, зростанням цін на активи та накопиченням фінансових ризиків, змінюється фазою різкого спаду або корекції, після чого держава й центральні банки швидко запускають механізми стібілізації. Важливим рубежем стала відмова від золотодоларового стандарту на початку 1970-х років і перехід до системи “фіатних грошей”, що посилює роль монетарної політики, кредиту, процентних ставок і фінансових ринків у формуванні економічних циклів. З цим періодом пов’язують початок п’ятого макроциклу для якого й стало характерним фінансіалізація, глобалізація, розвиток інформаційних технологій і зростання ролі боргового фінансування. У

XXI столітті поступово формується шостий макроцикл, який пов'язаний із цифровою економікою, штучним інтелектом, автоматизацією, енергетичним переходом і новими геополітичними ризиками. Отже, сучасні цикли не зникли, але змінили свою природу, вони стали коротшими та менш передбачуваними але більш залежними від фінансової системи, державної політики, технологічних змін і глобальних шоків [10;15;16;17;18]

Однією з ключових особливостей циклічного розвитку світової економіки наприкінці XX та на початку XXI століття стала фінансіалізація, сутність якої полягає у зростанні ролі фінансового сектору, фінансових ринків, боргових інструментів, спекулятивних операцій та прибутків від фінансової діяльності. У сучасній економіці фінансовий сектор дедалі частіше не лише обслуговує виробництво, інвестиції та інновації, а й виконує свою роль як автономна сфера накопичення прибутку. Ці фактори посилюють нестабільність оскільки економічне зростання все більше залежить від боргового фінансування, вартості активів, очікувань інвесторів та поведінки фінансових посередників [16; 18; 19]. Цей підхід у своїй теорії гарно пояснив економіст Гайман Мінські. В своїй концепції фінансової нестабільності він стверджував, що тривалий період стабільного зростання змінює поведінку економічних суб'єктів: банки, фірми та домогосподарства поступово збільшують ризиковість фінансових операцій, переходячи від обережного фінансування до спекулятивного і, зрештою, до фінансової піраміди (понці-фінансування). На думку Мінські, стабільність сама й створювала передумови до майбутньої нестабільності, адже чим довше триває економічні зростання, тим більше стають борги, фінансові ризики та ймовірність криз збільшується [15; 16; 17].

З набуттям більшої глобальності у XXI столітті, циклічність світової економіки зіткнулась з першою важливою кризою, а саме рецесія початку 2000-х років, пов'язана з крахом "доткомів" та переоцінкою технологічних компаній. Ця криза продемонструвала, що інноваційні хвилі можуть створювати не лише довгострокові можливості для зросту, а й фінансові бульбашки, якщо очікування інвесторів значно випереджають реальну прибутковість компаній. Цей зв'язок

інновацій, фінансування і нестабільності можна пояснити компіляцією підходів Кейнса, Шумпетера та Мінські, де фінансування інновацій виступає одночасно джерелом розвитку і потенційним джерелом фінансової нестабільності [18].

Найбільш масштабним проявом циклічної нестабільності початку XXI століття стала світова фінансова криза 2007-2009 років. Вона виникла внаслідок поєднання надмірного кредитування, дерегуляції фінансового сектору, сек'юритизації іпотечних боргів, зростання фінансового левериджу та недостатньої оцінки ризиків. Особливістю цієї кризи було те, що вона почалась у фінансовому секторі, але згодом, розповсюджувалась на банківські системи, фондові ринки, виробництво, міжнародну торгівлю та державні фінанси інших країн. Це підтвердило, що в умовах глобалізованої економіки фінансова криза однієї країни може перетворитися на системну світову кризу [16; 17; 20].

Інвестиції займають особливу роль в формуванні сучасних циклів, у періоди піднесення вони зростають швидше ніж споживання, оскільки бізнес очікує майбутнього збільшення попиту та прибутків. Проте є й мінуси, оскільки інвестиції більш чутливі до зміни очікувань, процентних ставок, доступності кредиту та фінансової невизначеності. Тому в періоди кризи, інвестиційна активність скорочується значно різкіше, ніж інші компоненти сукупного попиту. Це посилює спад виробництва, зменшує зайнятість і поглиблює кризові процеси [13; 19; 20].

Прикладом нового типу циклічного шоку є пандемія COVID-19. Причиною цієї кризи не були класичні фінансові бульбашки чи перевиробництво, а був зовнішній та неекономічний фактор. Проте наслідки цієї кризи проявились саме через економічні механізми: падіння виробництва, скорочення міжнародної торгівлі, порушення логістичних ланцюгів, зростання державних витрат, монетарне стимулювання та подальше посилення інфляційного тиску. Після цієї кризи світова економіка зіткнулась з новою фазою нестабільності, пов'язаною з інфляцією, підвищенням процентних ставок, енергетичними шоками та геополітичними конфліктами [4].

Отже, циклічний розвиток світової економіки у XX та XXI столітті характеризується переходом від переважно промислових і виробничих криз до складних фінансово-економічних, інституційних, технологічних та глобальних криз. У XX столітті ключову роль відігравали промислове виробництво, зайнятість, державне регулювання та інфляція, тоді як у XXI столітті визначальними чинниками циклічності стали глобальні фінансові ринки, боргове навантаження, інвестиційні очікування, технологічні бульбашки, цифровізація, пандемічні шоки та геополітична нестабільність. В свою чергу ж, сучасні економічні цикли є менш локальні, швидше поширюються між країнами за рахунок великої глобалізації економіки та потребують комплексної антициклічної політики, яка має поєднувати фінансове регулювання, монетарні інструменти, фіскальну підтримку, інвестиції в реальний сектор та розвиток інноваційної економіки [16; 18; 19].

Таблиця 2.1: «Ключові глобальні економічні кризи XX-XXI століття»

Криза	Період	Форми прояву кризових явищ	Наслідки кризових явищ
Велика депресія	1929-1933	Біржовий крах, падіння попиту, банківські банкрутства, дефляція	Масове безробіття, падіння виробництва, скорочення міжнародної торгівлі
Стагфляція 1970-х років	1970-ті роки	Нафтові шоки, зростання виробничих витрат, інфляційний тиск	Поєднання економічного застою, високої інфляції та безробіття
Криза доткомів	2000-2001	Переоцінка технологічних компаній, спекулятивне	Падіння вартості технологічних компаній, скорочення інвестицій у сектор

		зростання фондового ринку	
Світова фінансова криза	2007-2009	Іпотечна бульбашка, надмірне кредитування, сек'юритизація, високий леверидж	Глобальна рецесія, банківські кризи, падіння торгівлі та інвестицій
Пандемічна криза COVID-19	2020-2021	Пандемія, локдауни, обмеження економічної активності, розриви ланцюгів постачання	Падіння виробництва, скорочення торгівлі, зростання державних витрат і боргу
Інфляційно-енергетична криза	2021-2023	Післяпандемічний попит, енергетичні шоки, логістичні збої, геополітичні конфлікти	Висока інфляція, підвищення процентних ставок, зростання цін на енергію

Джерела: [4; 13; 15; 16; 17; 18; 20; 25; 26; 27].

2.2. Вплив глобальних криз на функціонування ринкової економіки

Найгострішими формами прояву циклічності ринкової економіки є глобальні економічні кризи, оскільки вони не лише спричиняють тимчасове скорочення виробництва, інвестицій і зайнятості, а й виявляють глибинні суперечності ринкової системи, такі як: надмірну залежність від фінансових ринків, нестабільність боргового фінансування, нерівномірність розподілу доходів, вразливість міжнародної торгівлі та обмеженість механізмів саморегулювання. Наразі, у сучасній світовій економіці, глобальні економічні кризи набувають системнішого характеру, по причині глобалізації фінансових

потоків, виробничих ланцюгів і торговельних зв'язків локальні потрясіння швидко перетворюються на міжнародні [16; 17].

Перш за все, глобальні кризи впливають на реальний сектор економіки. Під час криз скорочуються такі сфери, як обсяги виробництва, зменшується попит на товари й послуги, погіршується фінансовий стан підприємств, зростає кількість банкрутств і посилюється безробіття, і більш за все через це страждає інвестиційна діяльність, оскільки вона залежить, безпосередньо, від очікувань бізнесу, доступності кредиту, процентних ставок та рівня невизначеності. Кейнсіанський підхід пояснює це тим, що інвестиції формуються не лише під впливом об'єктивних економічних показників, а й під впливом очікувань довіри та “тваринного духу” підприємців [2]. Саме тому, в умовах кризи навіть зниження процентних ставок не завжди автоматично стимулює інвестиційну активність, якщо бізнес очікує подальшого падіння попиту.

Одним з найголовніших каналів поширення глобальних криз є фінансовий сектор. У розвинутій ринковій економіці такі структури як банки, фондові ринки, інвестиційні фонди, страхові компанії та інші фінансові посередники забезпечують перерозподіл капіталу, кредитування бізнесу та домогосподарств, а також фінансування інвестицій, проте в періоди надмірного оптимізму фінансова система може не лише підтримувати економічне зростання, а й створювати передумови до послідуєчих криз чи періодів нестабільності. Г. Мінські доводив, що тривалий період стабільності стимулює економічних суб'єктів до зростання боргового навантаження та переходу до дедалі ризикованіших моделей фінансування, і вже у такій ситуації фінансова система поступово переходить від стабілізуючої функції до дестабілізуючої [15].

Світова фінансова криза 2007-2009 років продемонструвала, що світові ринки можуть ставати й джерелом системного ризику, а розвиток сек'юритизації, іпотечного кредитування, фінансових деривативів і високого левериджу призвів до накопичення ризиків, які тривалий час не були належно оцінені. Л. Р. Рей зазначає, що цю кризу не можна розглядати лише як короткостроковий збій, пов'язаний із ринком нерухомості, оскільки її

передумови формувалися внаслідок довготривалої трансформації фінансової системи в напрямі “капіталізму керуючих грошей”. Це означає, що сучасні кризи часто є наслідком не випадкових помилок окремих галузей ринку, а структурних змін у самій моделі функціонування капіталізму.

Глобальні кризи суттєво впливають на ринок праці. Скорочення виробництва та падіння прибутковості підприємств призводять до зниження попиту на робочу силу, зростання безробіття, падіння доходів населення та погіршення соціальної стабільності. В той самий час, кризи й мають нерівномірний вплив на різні групи населення. Найбільше страждають під час криз працівники з низькою кваліфікацією, молодь, малі підприємства та домогосподарства з високим борговим навантаженням. У результаті, економічна криза часто перетворюється на соціально-економічну кризу, яка супроводжується зростанням нерівності та посиленням недовіри до ринкових інститутів [17; 21].

Важливим наслідком глобальних криз є скорочення міжнародної торгівлі та порушення глобальних виробничих ланцюгів. У періоди нестабільності, перше, що країни зменшують, це імпорт, підприємства скорочують виробництво, а фінансові установи обмежують торговельне кредитування. Пандемія COVID-19 особливо чітко показала, що сучасна ринкова економіка є вразливою не лише до фінансових шоків, а й до зовнішніх неекономічних потрясінь. Ця криза спричинила одночасний шок пропозиції та попиту, з одного боку, обмеження економічної активності порушили виробництво і логістику, а з іншого відбулось падіння доходів і невизначеність скоротили споживчий та інвестиційний попит [4].

Роль держави також змінюється під час глобальних криз. У періоди стабільного зростання зазвичай поширюється віра у здатність ринку до саморегулювання, однак під час криз саме держава змушена виконувати стабілізаційну функцію. Держава має підтримувати банківську систему, фінансувати антикризові програми, стимулювати сукупний попит, надавати допомогу бізнесу та проводити монетарну та фіскальну політику для

пом'якшення спаду. Мінські підкреслював значення “великого уряду” та центрального банку як інституцій, які здатні обмежувати руйнівні наслідки фінансової нестабільності [15]. Отже, глобальні кризи демонструють, що сучасна ринкова економіка не може ефективно функціонувати без інституційного регулювання та антициклічної політики. В цей же час, державне втручання має суперечливий характер. Воно дозволяє уникнути глибшого спаду, підтримує зайнятість і запобігає масовим банкрутствам, з іншого боку, надмірне або неправильно спрямоване стимулювання може призвести до зростання державного боргу, інфляційного тиску, морального ризику та підтримки неефективних економічних структур. Саме після пандемії COVID-19 багато країн зіткнулися з проблемою, коли масштабні фіскальні та монетарні стимули допомогли уникнути ще глибшого спаду, але водночас стали одним із чинників посилення інфляційних процесів у наступні роки [4].

Окрему роль у впливі глобальних криз на ринкову економіку відіграє фінансіалізація. Економісти М. Маццукато та Л. Р. Рей звертають увагу, що в сучасній економіці фінансовий сектор дедалі частіше фінансує не розвиток реального сектору, інновацій та продуктивні інвестиції, а власне розширення, спекулятивні операції та перерозподіл фінансових активів [18]. Через це послаблюється зв'язок між фінансами та реальним економічним розвитком, і в такій системі кризи стають більш імовірними, оскільки зростання цін на активи може відрізнятись від реальної продуктивності, доходів населення та довгострокових інвестиційних можливостей.

Дослідження Ф. Арестіса, А. Р. Гонсалес та О. Дехуана, доводивших, що фінансова нестабільність також впливає на інвестиційні рішення підприємств, показує, що невизначеність фінансових ринків, коливання процентних ставок і наявність альтернативних фінансових активів можуть впливати на фізичні інвестиції підприємств [19]. Це означає, що в умовах криз бізнес може віддавати перевагу фінансовим операціям або збереженню ліквідності замість вкладень у виробництво, обладнання, інновації та зайнятість, що в свою чергу, призводить

до того, що в довгостроковому періоді обмежується потенціал економічного зростання.

Глобальні кризи також впливають й на структуру ринкової конкуренції. Великі компанії, які мають доступ до дешевого фінансування, державної підтримки та міжнародних ринків, часто легше переживають кризові періоди, тоді як малий і середній бізнес, працюючі більше на локальних ринках та без фінансування з зовнішніх джерел, є значно вразливішими. В результаті після криз може посилюватись концентрація капіталу, зростати ринкова влада великих корпорацій і поглиблюватись нерівність між економічними суб'єктами, що змінює сам характер ринкової економіки, оскільки формальна конкуренція зберігається, але реальні можливості учасників ринку стають нерівними [21].

Ще одним важливим наслідком глобальних криз є трансформація економічної політики. Після Великої депресії посилилась роль кейнсіанського регулювання, після стагфляції 1970-х років посилалась політика вже монетаризму та антиінфляційної політики, після кризи 2007-2009 років - макропруденційного регулювання фінансового сектору, а вже після COVID-19 тенденції політики стійкості, підтримки стратегічних галузей і перегляду залежності від глобальних ланцюгів постачання. Аналіз цих післякризових тенденцій свідчить про те, що кожна глобальна криза не лише порушує функціонування ринкової економіки, а й змінює підходи до її регулювання [17; 21].

Таким чином, можна зробити висновок, що глобальні кризи мають багатовимірний вплив на функціонування ринкової економіки. Глобальні кризи спричиняють падіння виробництва, скорочення інвестицій, зростання безробіття, фінансову нестабільність, порушення міжнародної торгівлі, збільшення ролі держави та зміну структури ринкової конкуренції, водночас кризи й виконують діагностичну функцію, адже вони виявляють слабкі місця економічної системи, показують обмеженість ринкового саморегулювання та формують потребу в оновленні економічної політики. В сучасних умовах ефективне функціонування ринкової економіки залежить не лише від свободи

ринку, а й від здатності держави, фінансових інститутів і міжнародних організацій своєчасно реагувати на системні ризики та пом'якшувати негативні наслідки циклічних спадів [15; 16; 17; 18; 19; 21; 22].

Таблиця 2.2: «Канали впливу глобальних криз на ринкову економіку»

Канал впливу	Форми прояву кризових явищ?	Наслідки для ринкової економіки
Реальний сектор	Скорочення виробництва, падіння попиту, погіршення стану підприємств	Спад ВВП, банкрутства, зниження ділової активності
Фінансовий сектор	Падіння вартості активів, проблеми ліквідності, скорочення кредитування	Банківська нестабільність, фінансова паніка, системні ризики
Інвестиції	Зростання невизначеності, песимістичні очікування бізнесу, обмежений доступ до кредиту	Скорочення капіталовкладень, уповільнення інновацій і модернізації
Ринок праці	Зниження попиту на робочу силу, скорочення робочих місць	Зростання безробіття, падіння доходів, соціальна напруга
Міжнародна торгівля	Падіння експорту й імпорту, порушення логістики та виробничих ланцюгів	Зниження зовнішньоекономічної активності, дефіцити окремих товарів
Роль держави	Зростання потреби у фіскальній і монетарній підтримці	Посилення антициклічної політики, збільшення бюджетного навантаження

Фінансіалізація	Відрив фінансових операцій від реального сектору, спекулятивне зростання активів	Підвищення ймовірності криз, послаблення продуктивних інвестицій
Конкуренція	Великі компанії легше переживають кризу, ніж малий і середній бізнес	Концентрація капіталу, посилення ринкової влади великих корпорацій

Джерела: [13; 15; 16; 17; 18; 19; 21; 22].

Висновки до розділу 2

У другому розділі були проаналізовані сучасні прояви циклічності ринкової економіки в масштабі світу. У ХХ та ХХІ столітті економічні цикли суттєво ускладнилися: якщо раніше вони переважно були пов'язані з промисловим виробництвом, перевиробництвом і оновленням основного капіталу, то в сучасних умовах дедалі більшу роль відіграють фінансові ринки, боргове навантаження, інвестиційні очікування, глобалізація, технологічні зміни та зовнішні шоки.

Важливою відмінністю сучасних економічних циклів є зміна їхньої природи порівняно з класичними промисловими циклами. Після відмови від золотодоларового стандарту та переходу до системи фіатних грошей зросла роль монетарної політики, кредитної експансії, процентних ставок і фінансових ринків у формуванні циклічних коливань, унаслідок чого сучасні цикли понесли зміни, а саме стали коротшими, менш передбачуваними та більш залежними від рішень центральних банків, боргового фінансування, глобального руху капіталу й технологічних змін. Класична чотирифазна модель циклу частіше почала трансформуватись у двофазну, де період розширення та накопичення фінансових ризиків які змінюється різким спадом або корекцією, після чого держава і центральні банки швидко застосовують стабілізаційні заходи. Це підтверджує,

що сучасна циклічність має передусім фінансово-глобальний і технологічний а не виробничий характер.

Ключовими етапами циклічного розвитку світової економіки у ХХ столітті стали Велика депресія 1929-1933 років, післявоєнне економічне зростання, стагфляція 1970-х років, боргові та фінансові кризи кінця ХХ століття. У ХХІ столітті найбільш значущими проявами глобальної циклічності стали криза “доткомів”, світова фінансова криза 2007-2009 років, пандемічна криза COVID-19, а також сучасні інфляційні та геополітичні нестабільності.

Сучасні глобальні кризи впливають на функціонування ринкової економіки через кілька основних каналів: скорочення виробництва, падіння інвестиційної активності, зростання безробіття, фінансову нестабільність, порушення міжнародної торгівлі, розриви виробничих ланцюгів і зміну поведінки економічних суб’єктів. Особливо важливим є те, що в умовах глобалізації кризи швидко поширюються між країнами, перетворюючись із локальних або галузевих потрясінь на системні світові кризи.

Визначено, що фінансовий сектор у сучасній ринковій економіці виконує подвійну роль. З одного боку, фінансовий сектор забезпечує кредитування, інвестиції та рух капіталу, а з іншого - надмірна фінансіалізація, спекулятивне зростання цін на активи, високий рівень боргу та складні фінансові інструменти можуть створювати передумови для глибоких криз, що проявилось під час кризи 2007-2009 років.

Глобальні кризи змінюють роль держави в ринковій економіці. В періоди економічного спаду ринок не завжди здатний самостійно відновити рівновагу, тому держава має застосовувати антикризові інструменти: фіскальне стимулювання, монетарну підтримку, регулювання фінансового сектору, водночас, надмірне або неефективне втручання може створювати нові ризики, зокрема інфляцію, зростання державного боргу та моральний ризик.

Отже, сучасна циклічність ринкової економіки має глобальний, фінансово залежний і багатофакторний характер. Наразі, сучасні економічні кризи не можна більше розглядати лише як короткострокові спади виробництва, вони є

комплексними явищами, які охоплюють фінансову систему, реальний сектор, міжнародну торгівлю, ринок праці, державну політику та соціальну сферу. Це підтверджує необхідність ефективної антициклічної політики, здатної не лише пом'якшувати наслідки криз, а й зменшувати системні ризики їх виникнення в майбутньому.

РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ НЕГАТИВНИХ НАСЛІДКІВ ЕКОНОМІЧНИХ ЦИКЛІВ

3.1 Антициклічна політика держави на сучасному етапі

Антициклічна політика держави - це система економічних заходів, що спрямовані на пом'якшення коливань ділової активності, обмеження негативних наслідків криз і підтримання макроекономічної стабільності. Її головне завдання полягає не в повному усуненні економічних циклів, скільки циклічність є об'єктивною властивістю ринкової економіки, а в зменшенні глибини спадів, стримуванні перегріву економіки в періоди піднесення та забезпеченні умов для сталого економічного зростання. Теоретичне обґрунтування антициклічної політики значною мірою пов'язане з кейнсіанською теорією. Джон Кейнс доводив, що ринкова економіка не завжди здатна автоматично повернутись до стану повної зайнятості, оскільки сукупний попит може бути недостатнім для підтримки необхідного рівня виробництва й зайнятості [2]. Саме тому, в періоди економічного спаду держава має стимулювати попит через бюджетні витрати, податкову політику та інші інструменти економічного впливу.

Сучасна антициклічна політика держави включає в себе три основні групи інструментів: фіскальну політику, монетарну політику та макропруденційне регулювання. Для стабілізації економіки, фіскальна політика передбачає використання державних видатків, податків, бюджетного дефіциту та державного боргу. Монетарна політика реалізується центральним банком через регулювання процентних ставок, грошової маси, ліквідності банківської системи та інфляційних очікувань. Макропруденційна політика спрямована на обмеження системних ризиків у фінансовому секторі, запобігання надмірному кредитному зростанню та підвищення стійкості банківської системи [15; 27].

Стимулююча антициклічна політика, яка використовується зазвичай в періоди економічного спаду, може збільшувати державні видатки, знижувати податки, підтримувати підприємства, розширювати соціальні виплати та

реалізовувати інфраструктурні програми. Такі заходи спрямовані на підтримку сукупного попиту, збереження зайнятості та недопущення глибокого падіння виробництва. Особливу роль відіграють автоматичні стабілізатори - механізми, які діють без ухвалення окремих політичних рішень, наприклад, до них належать прогресивне оподаткування, допомога з безробіття, соціальні трансферти та інші елементи бюджетної системи, які автоматично пом'якшують спад доходів населення під час кризи [23].

В періоди економічного піднесення, коли криз немає, антициклічна політика повинна мати стримувальний характер. Її завдання полягає в недопущенні “перегріву” економіки, надмірного кредитування, спекулятивного зростання цін на активи та інфляційного тиску. За таких умов, держава може скорочувати дефіцит бюджету, накопичувати фіскальні резерви, зменшувати темпи зростання державних видатків, а центральний банк має можливість підвищувати процентні ставки або посилювати вимоги до банківського сектору. Цей підхід дозволяє створити запас міцності та економічну подушку перед майбутніми кризами.

Після пандемії COVID-19, антициклічна політика стала складнішою, оскільки держави зіткнулись не лише з ризиком економічного спаду, а й із високою інфляцією, зростанням державного боргу та порушенням глобальних ланцюгів постачання. За таких умов, просте збільшення державних витрат уже не завжди є ефективним рішенням, бо воно може призвести до посиленого інфляційного тиску і боргових ризиків, саме тому МВФ наголошує на необхідності поєднання підтримки вразливих груп населення з поступовим відновленням фіскальної стійкості та прозорості державних фінансів [25].

Під час криз держава має не підтримувати всі сектори економіки однаково, а насамперед, надавати допомогу тим групам населення та підприємствам, які найбільше постраждали від шоку і мають важливе значення для зайнятості, виробництва або соціальної стабільності. Масові й нецільові програми підтримки можуть бути політично популярними, але вони часто створюють додаткове навантаження на бюджет та посилюють інфляцію.

Монетарна політика на сучасному етапі також виконує важливу антициклічну функцію. В періоди кризи центральні банки можуть знижувати процентні ставки, надавати ліквідність банківській системі, купувати державні або корпоративні цінні папери та підтримувати кредитування економіки, проте, в умовах високої інфляції можливості монетарного стимулювання обмежуються. Якщо центральний банк надто довго зберігає м'яку політику, це може призвести до знецінення грошей, зростання інфляційних очікувань і втрати довіри до національної валюти, саме тому сучасна монетарна політика повинна бути обережною, залежати від економічних даних і зберігати орієнтацію на цінову стабільність [26; 27]. У своєму економічному огляді ОЕСР також підкреслює, що зниження ставок можливе лише за умови стійкого послаблення інфляційного тиску.

Світова фінансова криза 2007-2009 років продемонструвала, що стабільність окремих банків не гарантує стабільність всієї фінансової системи, саме тому й макропруденційне регулювання має велике значення в процесі антициклічної політики. Держава та центральний банк мають контролювати системні ризики: надмірне кредитування, високу концентрацію боргу, спекулятивне зростання цін на нерухомість, ризики ліквідності та залежність банків від короткострокового фінансування. Банк міжнародних розрахунків наголошує, що стійкість фінансової системи залежить від поєднання незалежної монетарної політики, ефективного фінансового регулювання та макропруденційних інструментів [27].

Антициклічна політика в наші дні має враховувати також таку проблему, як моральний ризик. Якщо держава постійно рятує великі банки, корпорації або інші економічні структури від наслідків їх ризикових рішень, це може створювати ще більшу ризиковість у майбутньому. Така проблема особливо актуальна для фінансового сектору, де очікування державної підтримки може заохочувати надмірний леверидж і спекулятивні операції. І саме тому, антикризова підтримка має супроводжуватись реструктуризацією, посиленням

нагляду, обмеженням ризикових практик і збільшувати відповідальність на власниках та менеджменті.

Важливою умовою ефективної антициклічної політики є координація між фіскальною та монетарною, адже якщо уряд проводить надмірно стимулюючу бюджетну політику, а центральний банк одночасно змушений підвищувати процентні ставки для боротьби з інфляцією, економічна політика стає суперечливою, в такому випадку бюджетні стимулювання можуть посилювати інфляцію, а жорстка монетарна політика, навпаки, стримувати інвестиції та кредитування. Тому сучасна антициклічна політика має бути узгодженою, де фіскальна політика підтримує економіку адресно, а монетарна забезпечує цінову стабільність і довіру до грошей. Також, в наші дні антициклічна політика не може обмежуватись лише короткостроковим реагуванням на кризи. Вона має включати довгострокові структурні заходи: інвестиції в інфраструктуру, освіту, інновації, енергетичну безпеку, цифровізацію, розвиток малого та середнього бізнесу, підвищення продуктивності праці та зміцнення інституцій. Цей підхід дозволить не лише пом'якшити наслідки спадів, а й підвищити стійкість економіки до майбутніх шоків. М. Маццукато та Л. Р. Рей зазначали, що фінансова система має бути спрямована на розвиток реального сектору, інновацій і довгострокового капітального розвитку, а не лише на спекулятивне самовідтворення фінансового сектору [18].

Підсумовуючи, антициклічна політика держави на сучасному етапі має бути комплексною. Вона повинна поєднувати стимулювання економіки під час спадів, стримування перегріву в періоди піднесення, підтримку фінансової стабільності, контроль інфляції, захист вразливих груп населення та довгострокове підвищення стійкості економіки. Головною відмінністю сучасної економічної політики є те, що вона має реагувати не лише на класичні виробничі спади, а й на фінансові кризи, пандемічні шоки, інфляційні хвилі, геополітичні ризики та структурні зміни світової економіки.

Таблиця 3.1: “Основні інструменти антициклічної політики держави”

Інструмент	Напрямок антициклічної політики	Основні ризики
Фіскальна політика	Збільшення державних витрат, податкові послаблення, підтримка бізнесу й населення	Зростання державного боргу та бюджетного дефіциту
Монетарна політика	Зниження ставок, підтримка ліквідності банків, стимулювання кредитування	Інфляція, девальвація, перегрів фінансових ринків
Макропруденційне регулювання	Контроль системних ризиків, підтримка стійкості банківської системи	Надмірне регулювання може стримувати кредитування
Автоматичні стабілізатори	Допомога з безробіття, соціальні виплати, підтримка доходів населення	Додаткове навантаження на бюджет
Адресна підтримка	Допомога вразливим групам населення та постраждалим підприємствам	Ризик нецільового використання коштів
Фінансове регулювання	Контроль ліквідності, обмеження ризикових фінансових практик	Моральний ризик і очікування постійної допомоги
Структурна економічна політика	Інвестиції в інфраструктуру, інновації, освіту, енергетичну безпеку	Повільний, довгостроковий ефект і потреба у значних ресурсах

Джерела: [13; 15; 18; 23; 25; 26; 27].

3.2. Ефективний досвід подолання економічних криз в розвинутих економіках

Досвід розвинутих економік показує, що подолання економічних криз має поєднувати в собі кілька інструментів: фіскального стимулювання, монетарної підтримки, стабілізації фінансового сектору, захисту зайнятості, підтримки домогосподарств і довгострокових структурних реформ. Жоден інструмент окремо не є достатнім для ефективного виходу з кризи, оскільки сучасні кризи мають комплексніший характер і одночасно впливають на багато сфер економіки, на виробництво, фінанси, зайнятість, споживання та інвестиції.

Одним з найважливіших історичних прикладів є антикризової політики США після Великої депресії 1929-1933 років, коли ця криза показала обмеженість механізмів ринкового саморегулювання та необхідність активної ролі держави в стабілізації економіки. В ті часи Ф. Д. Рузвельт запровадив політику “Нового курсу”, яка включала в себе державні програми зайнятості, підтримувала банківську систему, регулювала фінансовий сектор, соціальні програми та інфраструктурні проекти. Г. Мінські підкреслював, що саме поєднання “великого уряду” та центрального банку стало одним із ключових чинників стабілізації післявоєнної економіки США [15]. Велика депресія дала важливий урок і допомогла зрозуміти те, що під час глибокого спаду скорочення державних витрат може лише посилити кризу. Кейнсіанська теорія обґрунтувала необхідність стимулювання з боку держави сукупного попиту в умовах недостатньої приватної інвестиційної активності та високого безробіття та саме цей підхід був основою антициклічної політики багатьох розвинутих країн у другій половині ХХ століття [2].

Після другої світової війни, розвинуті економіки мали можливість сформувавши систему інституцій, які зменшували глибину циклічних спадів. До цих інституцій належало соціальне страхування, прогресивне оподаткування, державні інвестиції, регулювання банківського сектору та активна роль центральних банків. Ця модель дозволила забезпечити тривалий період

економічного зростання з високим рівнем зайнятості та стабільністю фінансової системи. Л. Р. Рей зазначив, що післявоєнна економічна модель США була значно стійкішою саме завдяки сильнішим державним і фінансовим інвестиціям [16].

За підсумком фінансової кризи 2007-2009 років у США, ЄС, Великій Британії та Японії уряди й центральні банки застосували масштабні заходи для стабілізації фінансової системи, які включали в себе зниження процентних ставок, надання ліквідності банкам, гарантування депозитів, викуп проблемних активів, рекапіталізацію фінансових установ та програми кількісного пом'якшення. Після початку фінансової кризи, федеральна резервна система США швидко знизила ставку федеральних фондів і перейшла до політики розширення балансу через купівлю активів, тобто до кількісного пом'якшення [28]. Досвід США під час цієї кризи показав, що в умовах системної фінансової паніки центральний банк має виконувати функцію кредитора останньої інстанції. Без швидкого забезпечення ліквідності фінансові установи можуть масово скорочувати кредитування, продавати активи за заниженими цінами та посилювати спад у реальному секторі. Завдяки цьому, стабілізація банківської системи є першою умовою подальшого економічного відновлення. Водночас, криза 2007-2009 років продемонструвала і недоліки антикризової політики розвинутих економік. Надмірна підтримка великих фінансових інститутів створила проблему морального ризику, тобто, якщо учасники ринку очікують, що держава завжди врятує системно важливі банки, то вони можуть у майбутньому брати на себе ще більше ризиків. Тому після кризи було посилено фінансове регулювання, запроваджено жорсткіші вимоги до капіталу банків, ліквідності та управління системними ризиками. Цей досвід підтвердив, що антикризова політика має не лише гасити кризу, а й усувати її структурні передумови.

Європейський досвід подолання криз має свої особливості. Після світової фінансової кризи єврозони країни ЄС були змушені поєднувати підтримку економіки з контролем за державними фінансами. Для підтримки ліквідності,

стабілізації фінансових ринків та збереження функціонування банківської системи Європейський центральний банк використовував монетарні інструменти, а вже під час COVID-19 ЄЦБ застосував програму екстрених закупівель активів PEPP, а також довгострокові операції рефінансування для підтримки кредитування економіки [29]. Цей досвід ЄС, показав, що в умовах валютного союзу антикризова політика потребує особливої координації між монетарною політикою центрального банку та фіскальною політикою окремих держав, адже, якщо країни мають спільну валюту, але різні бюджетні можливості, криза може по різному впливати на їхню фінансову стійкість. Тому для ЄС стали важливими спільні стабілізаційні механізми, фінансова допомога один-одному між державами-членами і координація між ними в аспекті бюджетної політики.

На відміну від фінансової кризи 2007-2009 років, пандемічна криза COVID-19 була спричинена не внутрішнім дисбалансом в фінансовому секторі, а зовнішнім шоком, який одночасно обмежив сфери виробництва, споживання, мобільності населення та міжнародну торгівлю. Через це реакція держави була ширшою, вона включала прямі виплати домогосподарствам, компенсації бізнесу, програми збереження зайнятості, податкові відстрочки, кредитні гарантії та масштабні монетарні стимули. Під час пандемії в США федеральна резервна система знову застосувала широкий набір інструментів для підтримки фінансових ринків і кредитування. Серед них були великі купівлі державних і іпотечних цінних паперів, програми кредитування для бізнесу, підтримка муніципальних фінансів і заходи для забезпечення ліквідності фінансової системи [30]. Використання цих інструментів дозволило уникнути повномасштабної фінансової паніки, хоча водночас значне стимулювання стало й одним із факторів подальшого економічного тиску. Особливо ефективним елементом антикризової політики під час пандемії стали програми збереження зайнятості. Наприклад, в Німеччині активно використовувалась модель короткострокової зайнятості “Kurzarbeit”, за якої держава частково компенсувала працівникам втрачений дохід у разі скорочення робочого часу.

Цей підхід дозволив підприємствам не проводити масове звільнення працівників, а самім працівникам зберегти зв'язок із роботодавцем, що зменшило соціальні наслідки та прискорило відновлення після зняття обмежень.

Досвід розвинутих економік показує важливість автоматичних стабілізаторів. Допомога з безробіття, соціальні трансферти, прогресивне оподаткування та інші елементи соціальної держави автоматично пом'якшують падіння доходів населення в періоди кризи, а їхня перевага полягає в тому, що вони починають діяти без тривалих політичних процедур і швидко підтримують купівельну спроможність серед домогосподарств, що особливо важливим є в умовах різкого падіння приватного попиту.

Однак, досвід останніх криз показав, що масштабна державна підтримка має бути тимчасовою та адресною. МВФ у Fiscal Monitor 2024 наголошував, що після періоду надзвичайної підтримки держава має поступово відновлювати фіскальну стійкість, оскільки високий державний борг обмежує можливості реагування на майбутні кризи [25]. Це означає, що ефективна антикризова політика має включати в себе поєднання короткострокової підтримки з середньостроковим контролем за бюджетною стабільністю.

Інша важлива проблема, яку можна зазначити на прикладі сучасної Японії, це ризик тривалої стагнації. Після фінансової бульбашки кінця 1980-х років, Японія зіткнулась з тривалим періодом низького зростання, дефляційного тиску та слабкої інвестиційної активності. Ця криза продемонструвала, що якщо держава і центральний банк, працюючи без достатньої координації, запізнюються з очищенням банківських балансів, реструктуризацією боргів і стимулюванням продуктивних інвестицій, економіка може надовго залишитись в стані низької динаміки. Це має бути важливим уроком для інших економік, що антикризова політика має бути не лише масштабною, а й своєчасною.

Важливо також підтримувати не тільки фінансовий сектор, а й реальну економіку. У своїх роботах М. Мацукато та Л. Р. Рей, підкреслювали, що фінанси мають спрямовуватися на капітальний розвиток економіки: інновації, інфраструктуру, продуктивність праці, технологічне оновлення та людський

капітал, оскільки якщо антикризова політика лише стабілізує фінансові ринки, але не стимулює довгострокові інвестиції в реальний сектор, вона не створює міцної основи для сталого розвитку [18].

Таблиця 3.2 «Досвід подолання економічних криз у розвинутих економіках»

Країна	Криза	Антикризові заходи	Результат
США	Велика депресія	New Deal, державні програми зайнятості, регулювання банків	Посилення ролі держави у стабілізації економіки
США	Криза 2007-2009	Зниження ставок, порятунк банків, кількісне пом'якшення	Центральний банк почав діяти як кредитор останньої інстанції
ЄС	Криза 2007-2009 та боргова криза	Підтримка банків, дії ЄЦБ, фінансова допомога країнам	Потрібна координація монетарної та фіскальної політики
Німеччина	COVID-19	Програма Kurzarbeit, підтримка зайнятості	Збереження робочих місць прискорює відновлення
Японія	Стагнація після 1990-х	Монетарне стимулювання, підтримка банків, фіскальні заходи	Запізніла реакція може призвести до тривалої стагнації

Джерела: [13; 15; 16; 18; 25; 28; 29; 30].

Отже, порівняння досвіду розвинутих економік дозволяє виділити кілька найбільш ефективних принципів подолання криз. По-перше, реакція держави має бути швидкою, бо затримка поглиблює спад і збільшує витрати майбутнього відновлення. По-друге, підтримка має бути спрямованою на найбільш вразливі групи населення, стратегічно важливі підприємства та системні фінансові інститути. По-третє, монетарна та фіскальна політика мають бути узгоджені, щоб уникати ситуації, коли бюджетні стимули посилюють інфляцію, а монетарна політика змушена різко підвищувати ставки. Вчетверте, після заходів з стабілізації економіки треба одразу впроваджувати структурні реформи і відновлення фіскальної стійкості. Найрезультативнішими є саме ті заходи, які не лише пом'якшують спад, а й зміцнюють фінансову систему, допомагають підтримувати зайнятість серед населення, стимулюють продуктивні інвестиції та зменшують системні ризики.

3.3 Перспективи забезпечення економічної стабільності та аналіз циклічних процесів в економіці України

Економіка України має виражений циклічний характер розвитку, однак її циклічність відрізняється від циклічності розвинутих ринкових економік. Якщо в інших розвинутих країнах економічні цикли, зазвичай, пов'язані з коливанням інвестицій, фінансовими ринками, кредитною активністю або технологічними змінами, то в Україні циклічні процеси часто посилюються зовнішніми шоками, політичною нестабільністю, валютними кризами, залежністю від експорту сировинних товарів, структурними дисбалансами та військовими факторами.

Протягом останніх десятиліть українська економіка кілька разів проходила через фази глибокого спаду. Найбільш значнішими кризовими періодами були світова фінансова криза 2008-2009 років, криза 2014-2015 років, пов'язана з політичною нестабільністю, анексією Криму та початком війни на сході України, пандемічна криза 2020 року, а також поточна криза через початок повномасштабної війни в 2022 року. Кожна з цих криз мала різну природу, але

кожна з них тягнула за собою скорочення виробництва, девальваційний тиск, інфляційні ризики, падіння інвестиційної активності та зростання залежності економіки від зовнішнього фінансування. Особливо глибоким був спад у 2022 році, коли повномасштабне вторгнення Росії спричинило різке скорочення економічної активності, руйнування виробничих та енергетичних інфраструктур, зменшення експорту, міграцію населення та падіння інвестицій. За даними Державної служби статистики України, у 2023 році реальний ВВП України зріс на 5,3%, після глибокого падіння на 28,8% у 2022 році [33]. У 2024 році, за даними НБУ з посиланням на Держстат, реальний ВВП України зріс на 2,9%, тобто економіка продовжила відновлення, але темпи зростання сповільнилися порівняно з 2023 роком [34]. Ці показники свідчать, що сучасний цикл української економіки має не класичний, а воєнно-кризовий характер. Падіння 2022 року було спричинене не перегрівом економіки чи фінансовою бульбашкою, а зовнішнім воєнним шоком. В той же час, відновлення 2023 та 2024 років, не означає повного повернення до довоєнного рівня розвитку, оскільки значна частина виробничого потенціалу, інфраструктури, трудових ресурсів і логістичних можливостей залишається втраченою або обмеженою через війну.

Таблиця 3.3. «Основні кризові періоди в економіці України та їх наслідки»

Період	Причини кризи	Наслідки для економіки України
2008-2009	Світова фінансова криза, падіння зовнішнього попиту, фінансова нестабільність	Спад виробництва, девальвація гривні, падіння інвестицій
2014-2015	Політична нестабільність, анексія Криму, початок війни на сході України	Глибокий спад ВВП, інфляція, валютна криза, втрата частини виробничого потенціалу

2020	Пандемія COVID-19, локдауни, падіння попиту	Скорочення економічної активності, тиск на бізнес і бюджет
2022-2024	Повномасштабна війна, руйнування інфраструктури, міграція, зниження експорту	Падіння ВВП у 2022 році, інфляція, залежність від міжнародної допомоги, часткове відновлення у 2023-2024 роках

Джерела: [33; 34; 35; 36; 37; 39].

Особливістю циклічних процесів в Україні є висока залежність від зовнішньої фінансової підтримки від країн-союзників. Наразі, під час повномасштабної війни значна частина бюджетних потреб покривається за рахунок міжнародної допомоги, кредитів і грантів. МВФ зазначає, що програма для України спрямована на підтримання фіскальної, зовнішньої, цінової та фінансової стабільності в умовах високої невизначеності, також кошти йдуть на підтримку економічного відновлення, зміцнення інституцій і просування реформ у контексті реконструкції та євроінтеграції [35]. Отже, наразі Українська економічна стабільність прямо залежить від стійкості міжнародної підтримки та здатності держави ефективно використовувати ці ресурси.

Одним з головних факторів нестабільності української економіки залишається інфляція, яка в період криз безсуперечно підвищує інфляційний тиск через девальвацію національної валюти, зростання цін на енергоносії, порушення логістики, дефіцит окремих товарів і збільшення витрат бізнесу. Після уповільнення інфляції у 2023 році, в Україні знову відбулось її прискорення у 2024 році. За оцінками Центру економічної стратегії, інфляція зросла до 12% у грудні 2024 року порівняно з 5,1% наприкінці 2023 року, що свідчить, що навіть у фазі відновлення економіка залишається вразливою до цінових шоків [36].

У цих умовах важливу стабілізаційну роль відіграє Національний банк України, за рахунок того, що його політика спрямована на підтримання цінової та фінансової стабільності, контролю інфляційних очікувань, забезпечення стійкості банківської системи та поступове пом'якшення валютних обмежень. Монетарна політика має обмежений простір «для маневру» в умовах війни, оскільки надмірне стимулювання може посилити інфляцію та тиск на валютний ринок, а надмірна жорсткість стримуватиме кредитування та економічне відновлення, тому для України особливо важливим є мати баланс між макроекономічною стабілізацією та підтримкою відновлення.

Ключовим викликом є стан енергетичної інфраструктури. Через атаки Росії на енергетичні об'єкти Україна має прямі обмеження для виробництва, логістики, експорту та інвестицій. НБУ у 2024 році зазначав, що відновлення енергетичних об'єктів, стимулююча роль державного сектору, зростання доходів населення та зовнішній попит мають підтримувати економічне зростання у 2025-2026 роках [37]. Енергетичні ризики залишаються одним із головних обмежень для стабільного розвитку.

Перспективи забезпечення економічної стабільності України значною мірою пов'язані з післявоєнним відновленням, воно має включати в себе не лише відбудову зруйнованої інфраструктури, а також й модернізацію економічної моделі, розвиток промисловості, енергетичного сектору, логістики, цифрових технологій, малого та середнього бізнесу, а також залучення приватних інвестицій. Просте повернення до довоєнної структури економіки не гарантуватиме довгострокової стабільності, оскільки довоєнна модель також мала значні структурні слабкості: низьку частку високотехнологічного виробництва, залежність від зовнішніх ринків і недостатній рівень інвестицій.

Напрямом стабілізації має стати розвиток внутрішнього виробництва та зменшення критичної залежності від імпорту в стратегічних секторах, це стосується оборонної промисловості, машинобудування, агропереробки, транспортної інфраструктури, енергетики та технологічних галузей. Такий підхід дозволив би не лише зменшити вразливість до зовнішніх шоків, а й

створити нові робочі місця, збільшити додану вартість усередині країни та посилити стійкість економіки до майбутніх криз. Також треба посилювати та розвивати інвестиційне середовище. Для залучення внутрішніх та зовнішніх інвестицій має бути забезпечений захист прав власності, прозорість судової системи, передбачуваність податкової політики, зниження корупційних ризиків і доступ до фінансування. Міжнародні партнери пов'язують фінансову підтримку України з реформами у сфері управління державними фінансами, митниці, державних підприємств і публічних інвестицій. Інституційна реформа має стати не другорядним, а ключовим елементом антициклічної політики. Війна спричинила масштабну міграцію, мобілізацію, втрату робочих місць у низці регіонів і дефіцит кадрів у багатьох галузях, через що можна спостерігати проблеми з ринком праці. Е. Лібанова наголошує, що український ринок праці під час війни продемонстрував певну стійкість, однак водночас має низку негативних ознак, зокрема проблему тривалого безробіття [39]. Вона також підкреслює, що метою розвитку має бути не лише зростання ВВП чи зниження інфляції, а формування країни з високою якістю життя населення [39]. Такий підхід є особливо важливим для України, оскільки економічна стабільність не може бути зведена лише до макрофінансових показників і вона має включати зайнятість, людський капітал, соціальну стійкість і якість життя.

Під час війни банківська система Україна проявила відносну стійкість, але кредитування реального сектору залишається обмеженим через високі ризики та невизначеність, тому фінансовий сектор також має бути головним чинником відновлення. Для забезпечення стабільного зростання важливо, щоб фінансова система поступово переходила від переважно обслуговування державних фінансових потреб до активнішого фінансування бізнесу, інновацій та відбудови.

Наближення до стандартів ЄС може сприяти модернізації інституцій, розширенню доступу до ринків, посиленню конкуренції, залученню інвестицій і підвищенню якості державного управління. Водночас, євроінтеграція вимагатиме структурних реформ, адаптації бізнесу до європейських стандартів і підвищення конкурентоспроможності українських виробників.

Таблиця 3.4. «Перспективні напрями забезпечення економічної стабільності України»

Напрямок стабілізації	Поточна проблема	Очікуваний ефект
Макрофінансова стабільність	Інфляція, валютні ризики, залежність від зовнішнього фінансування	Збереження довіри до економічної політики
Відновлення інфраструктури	Руйнування енергетичних і транспортних об'єктів	Відновлення виробництва, логістики та експорту
Розвиток внутрішнього виробництва	Залежність від імпорту та сировинна структура економіки	Зростання доданої вартості та зайнятості
Інвестиційне середовище	Високі ризики, слабкість інституцій, корупційні бар'єри	Залучення внутрішніх і зовнішніх інвестицій
Ринок праці	Міграція, дефіцит кадрів, тривале безробіття	Підвищення зайнятості та продуктивності
Євроінтеграція	Необхідність адаптації до стандартів ЄС	Модернізація інституцій і доступ до ринків ЄС

Джерела: [34; 35; 36; 37; 38; 39].

Таким чином, циклічні процеси в економіці України мають складний характер і значною мірою посилюються зовнішніми шоками, війною, інфраструктурними втратами, валютними ризиками та залежністю від міжнародної допомоги. Але водночас українська економіка демонструє здатність до адаптації та часткового відновлення, навіть в умовах повномасштабної війни. Перспективи забезпечення економічної стабільності України залежать від поєднання кількох факторів, а саме: збереження макрофінансової стабільності,

контролю інфляції, відновлення енергетичної та транспортної інфраструктури, розвитку внутрішнього виробництва, залучення інвестицій, проведення інституційних реформ і продовження міжнародної підтримки. Лише поєднання короткострокових стабілізаційних заходів із довгостроковою структурною модернізацією може забезпечити стійке відновлення української економіки та зменшити її вразливість до майбутніх циклічних криз.

Висновки до розділу 3

В третьому розділі було розглянуто основні шляхи по подоланню негативних наслідків економічних криз. Виявлено, що основою в подоланні сучасних економічних кризах має бути комплексне використання і поєднання фіскальних, монетарних, макропруденційних та структурних інструментів. Головне завдання антициклічної політики полягає не в повному усуненні економічних циклів як явища, а в пом'якшенні спадів, стримуванні перегріву економіки та забезпеченні умов стабільного довгострокового розвитку. Під час економічних криз держава має підтримувати такі аспекти, як сукупний попит, зайнятість, фінансову стабільність і найбільші групи населення. Водночас, антикризова політика повинна бути адресною та збалансованою, оскільки надмірне стимулювання може призводити до зростання державного боргу, інфляційного тиску, морального ризику та підтримки неефективних економічних структур.

Аналіз досвіду розвинутих економік показав, що найбільш ефективними є ті антикризові заходи, які поєднують швидше реагування на кризу з довгостроковими структурними змінами. Досвід таких країн як США, Японії, Великобританії, ЄС та Німеччини підтверджує важливість стабілізації фінансового сектору, підтримки зайнятості, соціального захисту населення, координації фіскальної та монетарної політики, а також інвестицій у реальний сектор економіки.

Окрему увагу треба приділити Україні, оскільки її циклічні процеси в економіці відрізняються від інших розвинутих економік та мають специфічний характер, адже вони значною мірою посилюються зовнішніми шоками, війною, валютними ризиками, інфраструктурними втратами та залежністю від міжнародної допомоги. Сучасний економічний цикл України має не класичний, а воєнно-кризовий характер та потребує особливого поєднання стабілізаційної політики та довгострокової модернізації. Перспективи же забезпечення економічної стабільності України пов'язані з підтриманням макрофінансової стабільності, контролем інфляції, відновленням енергетичної та транспортної інфраструктури, розвитком внутрішнього виробництва, залученням інвестицій, реформуванням інституцій, підтримкою ринку праці та продовженням міжнародної фінансової допомоги. Післявоєнне відновлення України має бути спрямоване не лише на відбудову зруйнованого, а й на структурне оновлення економіки.

Зрештою, подолання негативних наслідків економічних циклів потребує активної, але збалансованої ролі держави. В випадку України, ключовим завданням має бути знаходження способів поєднання короткострокових антикризових заходів із довгостроковою трансформацією економічної моделі, що дозволило би зменшити вразливість до майбутніх криз і створити основу для стійкого економічного розвитку.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі було досліджено циклічність розвитку ринкової економіки, її теоретичну складову, сучасні форми прояву, вплив глобальних криз на функціонування економічної системи, а також основні приклади та способи подолання економічних циклів. Проведене дослідження дозволило встановити, що циклічність як явище не є відхиленням від рівноваги, а є закономірною формою розвитку ринкової економіки.

У процесі аналізу доведено, що економічний розвиток має нерівномірний характер і супроводжується періодичними змінами ділової активності, виробництва, зайнятості населення, інвестицій в економіку, споживання, цін та фінансової стабільності. Економічний цикл проявляється через чергування фаз піднесення, кризи, депресії та пожвавлення. Його формування зумовлене взаємодією внутрішніх і зовнішніх факторів, таких як коливання інвестиційної активності, сукупного попиту, кредитування, прибутковості виробництва, оновленням основного капіталу, технологічними змінами, війнами, пандеміями, політичними кризами та глобальними фінансовими шоками.

Було розглянуто основні теоретичні підходи до пояснення економічних циклів. Класична школа розглядала ринок як систему, яка здатна до саморегулювання. Марксистський підхід пояснював кризи внутрішніми суперечностями капіталізму та проблемою перевиробництва. Кейнсіанська теорія пов'язувала циклічні спади з недостатнім сукупним попитом і обґрунтовували необхідність державного втручання. Монетаризм акцентував увагу на ролі грошової маси та помилках монетарної політики. Теорії шumpетера і Кондратьєва пояснювали циклічність через інновації, технологічні зміни та довгострокові хвилі економічного розвитку. Сучасні підходи, зокрема теорія фінансової нестабільності Мінські, дають змогу пояснювати кризи через боргове навантаження, фінансову спекуляцію та зростання системних ризиків.

Аналіз сучасної циклічності світової економіки показав, що у XX та XXI столітті економічні цикли істотно змінилися. Якщо класичні цикли переважно

були пов'язані з промисловим виробництвом, перевиробництвом, інвестиціями та оновленням основного капіталу, то сучасні цикли мають більш складний, глобальний і фінансово залежний характер, та на їх формування дедалі більше впливають фактори фінансових ринків, боргового навантаження, інвестиційного очікування, технологічних змін, глобалізації, пандемічних шоків, енергетичних криз та геополітичної нестабільності.

Ключовими епізодами прояву циклічного розвитку світової економіки у XX та XXI столітті стали Велика депресія 1929-1933 років, стагфляція 1970-х років, криза доткомів, світова фінансова кризи 2007-2009 років, пандемічна криза COVID-19 та інфляційно-енергетична нестабільність 2021-2023 років. Ці кризи продемонстрували, що в умовах глобалізації локальні або галузеві потрясіння можуть швидко перетворюватись на системні світові кризи через фінансові ринки, міжнародну торгівлю, валютні курси, рух капіталу, глобальні виробничі ланцюги та глобалізацію економіки в цілому.

Було встановлено, що є кілька основних каналів через які глобальні кризи впливають на функціонування ринкової економіки. Це - реальний сектор, фінансова система, інвестиції, ринок праці, міжнародна торгівля, роль держави, фінансіалізація та структура конкуренції. Під час криз скорочується виробництво й інвестиції, зростає рівень безробіття, погіршується фінансова стабільність, порушуються логістичні та виробничі ланцюги, посилюється соціальна напруга та зростає роль державного регулювання. В той же час, кризи виконують й діагностичну функцію, оскільки виявляють слабкі місця ринкової системи та потребу в оновленні економічної політики.

Аналіз досвіду розвинутих економік показав, що ефективне подолання криз потребує скоординованого, швидкого та збалансованого реагування. Досвід США, ЄС, Німеччини, Японії та Великобританії підтверджує важливість стабілізації фінансового сектору, підтримки зайнятості, соціального захисту населення, координації фіскальної та монетарної політики, а також інвестицій у реальний сектор економіки. Також, найбільш результативними є ті антикризові

заходи, які не лише пом'якшують короткостроковий спад, а й усувають структурні передумови майбутніх криз.

Окрема увага була приділена Україні, оскільки її випадок унікальний, і процеси циклічності в економіці України мають специфічний характер і значною мірою посилюються зовнішніми шоками, війною, валютними ризиками, інфраструктурними втратами, структурними дисбалансами та залежністю від міжнародної фінансової підтримки. Сучасний економічний цикл України має не класичний, а воєнно-кризовий характер. Спад економіки у 2022 році було спричинене не внутрішнім перегрівом або фінансовою бульбашкою, а зовнішнім воєнним шоком, руйнуванням інфраструктури, скороченням експорту, міграцією населення та зниженням інвестиційної активності. Перспективи забезпечення економічної стабільності України пов'язані з підтриманням макрофінансової стабільності, контролем інфляції, відновленням енергетичної та транспортної інфраструктури, розвитком внутрішнього виробництва, залученням інвестицій, підтримкою ринку праці, реформуванням інституцій, розвитком фінансування реального сектору та продовженням міжнародної підтримки. Важливо, щоб післявоєнне відновлення України не було спрямоване лише на відбудову зруйнованого, а й на модернізацію структури економічної моделі.

Таким чином, була досягнута мета кваліфікаційної роботи. У ході дослідження було розкрито сутність циклічності ринкової економіки, проаналізовано основні теорії економічних циклів, визначено їх види та фактори формування, досліджено особливості сучасної світової циклічності, оцінено вплив глобальних криз на функціонування ринкової економіки та розглянуто напрями подолання негативних наслідків економічних циклів. Проведене дослідження підтверджує, що в сучасних умовах, економічна стабільність залежить не лише від ринкових механізмів, а й від якості державної політики, стійкості фінансової системи, ефективності інституцій та здатності економіки адаптуватися до внутрішніх і зовнішніх шоків.

Для України ключовим завданням є поєднання короткострокових антикризових заходів із довгостроковою трансформацією економіки, адже, лише така стратегія дозволить зменшити вразливість до майбутніх криз, забезпечити післявоєнне відновлення, підвищити конкурентоспроможність національної економіки на ринку та створити основу для стійкого та стабільного економічного розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Макконнелл К. Р., Брю С. Л., Флінн Ш. М. Економікс: принципи, проблеми і політика. 21-ше вид. Нью-Йорк : McGraw-Hill Education, 2018. 960 с.
2. Кейнс Дж. М. Загальна теорія зайнятості, процента і грошей. Лондон : Macmillan, 1936. 472 с
3. Туган-Барановський М. І. «Промислові кризи в сучасній Англії, їхні причини та вплив на народне життя» (1894) 512 с.
4. Світовий економічний прогноз 2023. Міжнародний валютний фонд (IMF). URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO>
5. Йозеф Шумпетер Капіталізм, соціалізм і демократія. New York : Harper & Brothers, 1942. 381 с.
6. Сміт А. Дослідження про природу і причини багатства народів. Лондон : W. Strahan and T. Cadell, 1776. 1072 с.
7. Маркс К. Капітал. Критика політичної економії. Том 1. Київ : Основи, 2000. 1024 с.
8. Friedman M. The Role of Monetary Policy. American Economic Review. 1968. Vol. 58. No. 1. P. 1–17.
9. Шумпетер Й. А. Теорія економічного розвитку. Кембридж : Harvard University Press, 1934. 255 с.
10. Кондратьєв М. Д. Великі цикли економічної кон'юнктури. Київ : Либідь, 1997. 320 с.
11. Лонг Дж. Б., Плоссер Ч. І. Реальні ділові цикли. Journal of Political Economy. 1983. Т. 91. № 1. С. 39–69.
12. Кітчін Дж. Цикли та тенденції економічних факторів. Review of Economics and Statistics. 1923. Т. 5. № 1. С. 10–16.
13. Жугляр К. Комерційні кризи та їх періодичне повторення у Франції, Англії та США. Париж : Guillaumin, 1862. 258 с.
14. Hayek F. A. Prices and Production. London : George Routledge & Sons, 1931. 112 p.

15. Minsky H. P. *Stabilizing an Unstable Economy*. New Haven : Yale University Press, 1986. 353 p.
16. Wray L. R. *Minsky Crisis*. Levy Economics Institute Working Paper No. 659. Annandale-on-Hudson : Levy Economics Institute, 2011. 15 p.
17. Wray L. R. *Financial Keynesianism and Market Instability*. Levy Economics Institute Working Paper No. 653. Annandale-on-Hudson : Levy Economics Institute, 2011. 28 p.
18. Mazzucato M., Wray L. R. *Financing the Capital Development of the Economy: A Keynes-Schumpeter-Minsky Synthesis*. Levy Economics Institute Working Paper No. 837. Annandale-on-Hudson : Levy Economics Institute, 2015. 65 p.
19. Arestis P., González A. R., Dejuán Ó. *Investment, Financial Markets, and Uncertainty*. Levy Economics Institute Working Paper No. 743. Annandale-on-Hudson : Levy Economics Institute, 2012. 28 p.
20. Cochran J. P. *Hayek and the 21st Century Boom-Bust and Recession-Recovery*. *The Quarterly Journal of Austrian Economics*. 2011. Vol. 14. No. 3. P. 263–287.
21. Whalen C. J. *Hyman Minsky's Theory of Capitalist Development*. Levy Economics Institute Working Paper No. 277. Annandale-on-Hudson : Levy Economics Institute, 1999. 11 p.
22. Erturk K. A. *On the Minskyan Business Cycle*. Levy Economics Institute Working Paper No. 474. Annandale-on-Hudson : Levy Economics Institute, 2006. 22 p.
23. Musgrave R. A. *The Theory of Public Finance: A Study in Public Economy*. New York : McGraw-Hill, 1959. 628 p.
24. Taylor J. B. *Discretion versus Policy Rules in Practice*. *Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy*. 1993. Vol. 39. P. 195–214.
25. International Monetary Fund. *Fiscal Monitor: Fiscal Policy in the Great Election Year*. Washington, DC : IMF, April 2024.

26. OECD. OECD Economic Outlook, Volume 2024 Issue 2. Paris : OECD Publishing, 2024.
27. Bank for International Settlements. Annual Economic Report 2024. Basel : BIS, 2024.
28. Board of Governors of the Federal Reserve System. The Federal Reserve's Response to the Financial Crisis. Washington, DC : Federal Reserve System.
29. European Central Bank. The ECB's Monetary Policy Response to the COVID-19 Crisis. Frankfurt am Main : European Central Bank, 2020.
30. Brookings Institution. What did the Fed do in response to the COVID-19 crisis? Washington, DC : Brookings Institution, 2021.
31. Державна служба статистики України. Дані щодо реального валового внутрішнього продукту України у 2022–2023 роках. Київ : Державна служба статистики України, 2024.
32. Національний банк України. Коментар Національного банку щодо зміни реального ВВП у 2024 році. Київ : НБУ, 2025.
33. Міжнародний валютний фонд; Міністерство фінансів України. Україна: четвертий перегляд програми в межах Механізму розширеного фінансування. Вашингтон : МВФ, 2024.
34. Центр економічної стратегії. Економіка України у 2024 році: спеціальний випуск трекера. Київ : Центр економічної стратегії, 2025.
35. Національний банк України. Інфляційний звіт. Жовтень 2024 року. Київ : НБУ, 2024.
36. Міжнародний валютний фонд. Україна: п'ятий перегляд програми в межах Механізму розширеного фінансування. Вашингтон : МВФ, 2024.
37. Лібанова Е. Як змінився ринок праці у війсьній час: сьогодення та перспективи. Дзеркало тижня. 2023.